

ZRZESZENIE OSÓB OBJĘTYCH
DEKRETEM WARSZAWSKIM
„DEKRETOWIEC”
STOWARZYSZENIE ZWYKŁE -
„THE WARSAW PROPERTY RIGHTS ASSOCIATION”

Warszawa, dnia 13.01.2015r.

Pan Piotr Zientarski
Przewodniczący
Komisji Ustawodawczej Senatu

Szanowny Panie Przewodniczący,

Przesyłam dodatkową opinię prawną do projektu ustawy o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami, sporządzoną na zlecenie Zrzeszenia Dekretowiec przez kancelarię Malanowski i Wspólnicy.

Prezes Zrzeszenia Dekretowiec
Aleksander Grabiński

adres do korespondencji: 03-932 Warszawa, ul. Dąbrowiecka 19;
tel. 606 599 262, t/fax: 22 6170213; www.dekretowiec.pl ; grabinski@o2.pl
APARTYJNA INICJATYWA MIESZKANCÓW NA RZECZ ROZWIĄZANIA PROBLEMU GRUNTÓW WARSZAWSKICH
WYRAŻAMY PETYCJE, SKARGI I WNIOSKI W ROZUMIENIU KPA art. 221

Warszawa, 18 grudnia 2014 roku

**OPINIA PRAWNA
DLA
STOWARZYSZENIA DEKRETOWIEC**

Dotyczy: Ocena projektu ustawy o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami oraz ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Druk senacki nr 772) pod kątem obowiązującego prawa oraz skutków wejścia w życie ustawy dla byłych właścicieli nieruchomości objętych dekretem warszawskim i ich następców prawnych.

Podstawy prawne:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., dalej: „**Konstytucja**”;
- Dekret z dnia 26 października 1945 r. o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze m. st. Warszawy (Dz. U. Nr 50 poz. 279), dalej: „**Dekret**”;
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. nr 115 poz. 741 ze zm.), dalej: „**UGN**”;
- Ustawa z dnia 12 marca 1958 r. o zasadach i trybie wywłaszczenia nieruchomości (Dz. U. nr 17 poz. 70), dalej: „**UZWN**”.
- Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. nr 30 poz. 168 ze zm.), dalej: „**KPA**”;
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. nr 16 poz. 93 ze zm.), dalej: „**KC**”;
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 1964 nr 43 poz. 296), dalej: „**KPC**”.

I. Przedmiot opinii

Na podstawie art. 76 ust. 1 Regulaminu Senatu grupa senatorów wniosła o podjęcie postępowania w sprawie inicjatywy ustawodawczej dotyczącej projektu ustawy o zmianie ustawy o gospodarce nieruchomościami oraz ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Druk senacki nr 772, opublikowany 27 listopada 2014 r.), dalej: „**Nowelizacja**” lub „**Projekt**”. Niniejszy projekt w swej przeważającej części dotyczy zmian w UGN. W ocenie wnioskodawców nowelizacja ma na celu ostateczne uregulowanie stanu prawnego nieruchomości objętych Dekretem.

Przedmiotem niniejszej opinii jest sformułowanie zarysu oceny Projektu pod kątem obowiązującego prawa oraz skutków wejścia w życie ustawy dla byłych właścicieli nieruchomości objętych Dekretem i ich następców prawnych.

II. Ocena projektowanych zmian

1) Prawo pierwokupu

Nowelizacja zakłada wyposażenie Skarbu Państwa lub właściwej jednostki samorządu terytorialnego w prawo pierwokupu praw i roszczeń określonych w Dekrecie, roszczeń określonych w art. 214 UGN oraz prawa użytkowania wieczystego ustanowionego na skutek realizacji roszczeń wynikających z Dekretu lub z art. 214 UGN poprzez dodanie do UGN art. 111a.

Zgodnie z art. 111a ust. 4 UGN do prawa pierwokupu będą miały odpowiednie zastosowanie art. 109 ust. 3 pkt 1 i 2 oraz art. 110 i 111 UGN. Zatem prawo pierwokupu nie będzie przysługiwało Skarbowi Państwa lub właściwej jednostce samorządu terytorialnego tylko wtedy, gdy sprzedaż prawa lub

roszczenia będzie następowała na rzecz osób bliskich dla sprzedawcy albo między osobami prawnymi tego samego kościoła lub związku wyznaniowego.

Przeniesienie praw i roszczeń będzie wymagało formy aktu notarialnego. Notariusz sporządzający umowę sprzedaży będzie zobowiązany do zawiadomienia o tym fakcie organu wykonującego prawo pierwokupu. Prawo pierwokupu będzie mogło być wykonane przez organ w ciągu jednego miesiąca od dnia otrzymania przez ten organ zawiadomienia o treści umowy sprzedaży. Wykonanie prawa pierwokupu będzie następowało poprzez złożenie oświadczenia w formie aktu notarialnego, co do zasady u notariusza, u którego została zawarta umowa sprzedaży praw lub roszczenia. Prawo pierwokupu będzie wykonywane po cenie ustalonej przez strony umowy sprzedaży.

Analizowane zmiany nie stoją w sprzeczności z powszechnie obowiązującym prawem. Instytucja prawa pierwokupu jest powszechnie stosowana przez ustawodawcę, a jej podstawowe uregulowanie znajduje się w art. 596 i następnym KC. Zgodnie z art. 596 KC prawo pierwokupu dla jednej ze stron może zastrzegać ustawa. W przypadku byłych właścicieli objętych Dekretem i ich następców prawnym ustawą tą jest UGN.

Niemniej jednak, wprowadzenie powyższych regulacji ogranicza swobodę wyboru kontrahenta przez byłych właścicieli gruntów, co należy odczytywać jako istotne ograniczenie ich uprawnień. Należy przy tym podkreślić, że zgodnie z art. 111a ust. 4 UGN do prawa pierwokupu odpowiednie zastosowanie będą miały jedynie pkt 1 i 2 art. 109 ust. 3 UGN, natomiast odwołanie nie obejmuje pkt 3-9 art. 109 ust. 3 UGN. W ten sposób ustawodawca znacznie zawęży katalog sytuacji, w których Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego co do zasady pozbawione będą prawa pierwokupu. Regulacja dotycząca prawa pierwokupu praw i roszczeń określonych w Dekrecie będzie miała wobec tego charakter przepisu szczególnego względem art. 109 ust. 3 UGN o charakterze bardziej restrykcyjnym.

2) Nowelizacja art. 214 UGN

Wnioskodawcy postulują także nowelizację brzmienia art. 214 UGN, poprzez m. in. skreślenie wyrazu „jednej”, w wyniku czego art. 214 ust. 1 *in fine* zamiast *może zostać zwrócona jedna nieruchomości*, otrzyma brzmienie *może zostać zwrócona nieruchomości stanowiąca ich dawną własność*.

Powyższą zmianę należy ocenić jako pozytywną. Wypada zgodzić się z uzasadnieniem Projektu, w którym wnioskodawcy wskazują, że *projektowana nowelizacja art. 214 poprzez skreślenie wyrazu „jednej” pozwoli na realizację słuszych praw dawnych właścicieli hipotecznych i ich następców prawnym, znosząc pozostałości reglamentacji gospodarki gruntami i umożliwiając ustanawianie prawa użytkowania wieczystego do wszystkich gruntów, które należały dawniej do jednego właściciela hipotecznego* (s. 3).

3) Rozszerzenie przesłanek umożliwiających odmówienie przyznania użytkowania wieczystego

Nowelizacja przewiduje znaczne rozszerzenie liczby przesłanek uzasadniających odmówienie prawa użytkowania wieczystego do gruntu właścicielowi nieruchomości objętej Dekretem lub jego następcy prawnemu. Proponowane brzmienie art. 214a UGN – niezależnie od przyczyn wymienionych w art. 7 Dekretu – sprawi, że odmowa prawa użytkowania wieczystego będzie mogła zostać dokonana także ze względu na:

- 1) **przeznaczenie lub wykorzystywanie nieruchomości na cele określone w art. 6 UGN**, tj. na cele publiczne, które UGN wskazuje następująco:
 - a) wydzielanie gruntów pod drogi publiczne, drogi rowerowe i drogi wodne, budowa, utrzymywanie oraz wykonywanie robót budowlanych tych dróg, obiektów i urządzeń transportu publicznego, a także łączności publicznej i sygnalizacji;
 - b) wydzielenie gruntów pod linie kolejowe oraz ich budowa i utrzymanie;

- c) wydzielanie gruntów pod lotniska, urządzenia i obiekty do obsługi ruchu lotniczego, w tym rejonów podejść, oraz budowa i eksploatacja tych lotnisk i urządzeń;
 - d) budowa i utrzymywanie ciągów drenażowych, przewodów i urządzeń służących do przesyłania lub dystrybucji płynów, pary, gazów i energii elektrycznej, a także innych obiektów i urządzeń niezbędnych do korzystania z tych przewodów i urządzeń;
 - e) budowa i utrzymywanie sieci transportowej dwutlenku węgla;
 - f) budowa i utrzymywanie publicznych urządzeń służących do zaopatrzenia ludności w wodę, gromadzenia, przesyłania, oczyszczania i odprowadzania ścieków oraz odzysku i unieszkodliwiania odpadów, w tym ich składowania;
 - g) budowa oraz utrzymywanie obiektów i urządzeń służących ochronie środowiska, zbiorników i innych urządzeń wodnych służących zaopatrzeniu w wodę, regulacji przepływów i ochronie przed powodzią, a także regulacja i utrzymywanie wód oraz urządzeń melioracji wodnych, będących własnością Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego;
 - h) opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
 - i) ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego;
 - j) budowa i utrzymywanie pomieszczeń dla urzędów organów władzy, administracji, sądów i prokuratur, państwowych szkół wyższych, szkół publicznych, a także publicznych: obiektów ochrony zdrowia, przedszkoli, domów opieki społecznej, placówek opiekuńczo-wychowawczych i obiektów sportowych;
 - k) budowa i utrzymywanie obiektów oraz pomieszczeń niezbędnych do realizacji obowiązków w zakresie świadczenia usług powszechnych przez operatora wyznaczonego w rozumieniu ustawy z dnia 23 listopada 2012 r. - Prawo pocztowe (Dz. U. poz. 1529), a także innych obiektów i pomieszczeń związanych ze świadczeniem tych usług;
 - l) budowa i utrzymywanie obiektów oraz urządzeń niezbędnych na potrzeby obronności państwa i ochrony granicy państwowej, a także do zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, w tym budowa i utrzymywanie aresztów śledczych, zakładów karnych oraz zakładów dla nieletnich;
 - m) poszukiwanie, rozpoznawanie, wydobywanie złóż kopalin objętych własnością górnictwem;
 - n) poszukiwanie lub rozpoznawanie kompleksu podziemnego składowania dwutlenku węgla oraz podziemne składowanie dwutlenku węgla;
 - o) zakładanie i utrzymywanie cmentarzy;
 - p) ustanawianie i ochrona miejsc pamięci narodowej;
 - q) ochrona zagrożonych wyginięciem gatunków roślin i zwierząt lub siedlisk przyrody;
 - r) inne cele publiczne określone w odrębnych ustawach;
- 2) sprzedaż lub oddanie w użytkowanie wieczyste na rzecz osób trzecich;
 - 3) zabudowę przez Skarb Państwa lub jednostkę samorządu terytorialnego dokonaną po dniu wejścia w życie dekretu, której wartość przenosi znacznie wartość zajętego na ten cel gruntu;
 - 4) odbudowę lub remont, dokonany ze środków publicznych, budynków, o których mowa w art. 5 dekretu warszawskiego, tj. budynków oraz innych przedmiotów, które w dniu wejścia w życie dekretu warszawskiego znajdowały się na gruntach, przechodzących na własność gminy m. st. Warszawy i które pozostały wobec tego własnością dotychczasowych właścicieli, o ile przepisy szczególne nie stanowiły inaczej;
 - 5) brak możliwości dokonania zgodnego z prawem i ładem przestrzennym podziału nieruchomości, której jedynie część jest przedmiotem roszczenia określonego w art. 7 ust. 1 i 2 dekretu warszawskiego, tj. roszczenia o uzyskanie użytkowania wieczystego gruntu.

Uregulowanie powyższe poprzez znaczne ograniczenie możliwości dokonania zwrotu nieruchomości może w szczególności naruszać art. 21 ust. 1 w zw. z art. 64 Konstytucji poprzez uprzywilejowanie własności Skarbu Państwa i jednostek samorządu terytorialnego. Nie uwzględnia ono słuszych interesów byłych właścicieli i ich następców prawnych wywłaszczonych *de facto* i *de iure* w drodze Dekretu. W uzasadnieniu, odnosząc się do dotychczasowych podstaw odmowy przyznania użytkowania wieczystego, wnioskodawcy wskazują, że *takie sformułowanie przepisu pozwala, przy obecnych regulacjach prawnych dotyczących działalności gospodarczej w ramach gospodarki rynkowej, na ustanowienia prawa użytkowania wieczystego do wszelkich gruntów poza gruntami zajętymi pod drogi lub*

cmentarze. Uniemożliwia to lub znacznie utrudnia podmiotom publicznoprawnym takim jak Skarb Państwa, m. st. Warszawa czy Samorząd Województwa Mazowieckiego realizację zadań ustawowych bądź statutowych nałożonych na te podmioty w zakresie ochrony zdrowia, edukacji, rozwoju kultury fizycznego, zrównoważonego zagospodarowania przestrzennego. Powyższa norma nakazuje bowiem ustanowienie na rzecz następców prawnych dawnych właścicieli hipotecznych prawa użytkowania wieczystego do gruntów zajmowanych przez szpitale, ośrodki zdrowia, szkoły, przedszkola (...) Obowiązkiem ustawodawcy jest zatem ograniczenie możliwości zwrotu takich terenów i zapewnienie podmiotom publicznoprawnym możliwości przyznawania nieruchomości zamiennych bądź stosownego odszkodowania (s. 2). Zaprojektowany w Nowelizacji art. 214 UGN przewiduje (przy uwzględnieniu brzmienia art. 6 UGN) łącznie 22 nowe przesłanki odmowy przyznania użytkowania wieczystego. Katalog został sformułowany na tyle szeroko, że w praktyce może zostać całkowicie uniemożliwione przyznanie użytkowania wieczystego byłym właścicielom i ich następcom prawnym. Należy bowiem wskazać, że – jak wyżej wskazano – zgodnie z projektowanym brzmieniem art. 214a pkt 1) UGN, prawo użytkowania wieczystego gruntu będzie mogło być odmówione także ze względu na przeznaczenie lub wykorzystanie na cele określone w art. 6 UGN, tj. na cele publiczne. Tymczasem zgodnie z art. 6 pkt 10) UGN celem publicznym są także *inne cele publiczne określone w odrębnych ustawach*. Sformułowanie takie prowadzi do sytuacji, w której po analizie całokształtu ustawodawstwa zapewne można by zlokalizować wiele dodatkowych przyczyn, które umożliwiałyby odmowę przyznania prawa użytkowania wieczystego. Co więcej, przesłanki wymienione w art. 214a pkt 3) i 5) Projektu nie określają w sposób jednoznaczny sytuacji, w której były właściciel lub jego następca prawny mógłby dostać decyzję odmowną co do przyznania prawa użytkowania wieczystego. Taki stan może budzić poważne wątpliwości, jeśli chodzi o jego zgodność z art. 2 Konstytucji.

Niezależnie od powyższych zastrzeżeń, konstytucyjność rozszerzenia katalogu podstaw odmowy użytkowania wieczystego może być również kwestionowana z punktu widzenia art. 31 ust. 3 Konstytucji, jeśli chodzi o zachowanie wymogów proporcjonalności i nienaruszalności istoty prawa przy ograniczaniu konstytucyjnych praw i wolności.

4) Nowa podstawa umorzenia postępowań dekretowych

Projekt zakłada wprowadzenie nowej podstawy umorzenia postępowania dotyczącego rozpatrzenia wniosku dekretowego poprzez dodanie art. 214b do UGN. Zgodnie z nowym art. 214b ust. 1 UGN postępowanie będzie umarzane, jeżeli nie będzie możliwe ustalenie jego stron lub ich adresów. Z kolei według art. 214b ust. 2 UGN podstawa umorzenia będzie zachodzić, gdy organ wezwie wnioskodawcę oraz jego ewentualnych następców prawnych do uczestnictwa w postępowaniu przez ogłoszenie, a w sprawie nie wpłynie żadne inne pismo pochodzące od strony oprócz wniosku dekretowego.

Ogłoszenie miałyby być zamieszczone w dzienniku o zasięgu ogólnokrajowym a ponadto w prasie lokalnej obejmującej swym zasięgiem miejsce ostatniego zamieszkania wnioskodawcy a także na okres 30 dni na stronie internetowej właściwego urzędu.

Organ wyda decyzję o umorzeniu postępowania, jeżeli w ciągu sześciu miesięcy od dnia ogłoszenia nikt nie zgłosi swych praw albo zgłosiwszy je, nie udowodni ich w terminie dalszych trzech miesięcy lub nie wskaże swego adresu. Decyzja o umorzeniu postępowania zgodnie z art. 214b ust. 5 UGN stanowić będzie podstawę ujawnienia tytułu własności nieruchomości Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego w księgach wieczystych prowadzonych dla budynku i dla lokali wydzielonych z tego budynku jako odrębnych nieruchomości oraz do zamknięcia wszystkich powyższych ksiąg.

Nowelizacja w takim kształcie w znacznej mierze zdejmuje z organów obowiązek poszukiwania stron postępowania dekretowego. Obecnie zgodnie z art. 10 § 1 KPA, organy administracji publicznej obowiązane są zapewnić stronom czynny udział w każdym stadium postępowania, a przed wydaniem decyzji umożliwić im wypowiedzenie się co do zebranych dowodów i materiałów oraz zgłoszonych

żądań. W piśmiennictwie i judykaturze podkreśla się, że udział strony w postępowaniu jest jej prawem a nie obowiązkiem, niemniej jednak to na organie administracji publicznej ciąży obowiązek umożliwienia stronie skorzystania z jej procesowych uprawnień¹. Zasada czynnego udziału strony w postępowaniu obliguje organ administracji publicznej do ustalenia, kto w danym postępowaniu może występować w charakterze strony oraz powiadomić takie osoby o toczącym się postępowaniu². Reasumując, organ prowadzący obecnie postępowanie dekretowe zobligowany jest do aktywnego poszukiwania jego możliwych uczestników.

Zasada czynnego udziału stron wywodzona z art. 10 § 1 KPA nie ma jednak statusu zasady konstytucyjnej, zatem wyjątki od niej może wprowadzać ustawa, w tym UGN. W tej sytuacji, choć projektowana zmiana jest niekorzystna z punktu widzenia interesów nieujawnionych byłych właścicieli i ich następców prawnych, nie wynikają z niej jednoznaczne zarzuty niezgodności Nowelizacji z Konstytucją. Niemniej jednak wprowadzenie praktyki stosowania ogłoszeń publicznych w tak istotnej sprawie, jaką jest ostateczne zamknięcie drogi do uzyskania rekompensaty za utraconą bezprawnie własność może budzić wątpliwości z punktu widzenia art. 64 ust. 1 w zw. z art. 2 i art. 31 ust. 3 Konstytucji.

5) Przepisy przejściowe i końcowe

Art. 3 nowelizacji stanowi, że do spraw wszczętych i niezakończonych zastosowanie będą miały jej przepisy. Zgodnie z art. 4 ustawa miałaby wejść w życie w ciągu 30 dni od jej ogłoszenia.

Projekt nawiązuje do uchwalonej w PRL UZTWN. Wspomniana ustawa, tak jak i Nowelizacja, obok tego, że rozszerzyła zakres dotychczasowych podstaw odmowy uwzględnienia wniosków dekretowych, to zrobiła to z mocą wsteczną. Z punktu widzenia obecnie obowiązującej Konstytucji takie działanie ustawodawcy jest sprzeczne z art. 2 Konstytucji, z którego wywodzona jest zasada niedziałania prawa wstecz.

Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie podkreślał, że naruszenie zasady niedziałania prawa wstecz ma miejsce, gdy normy intertemporalne określają z mocą wsteczną treść stosunków prawnych powstałych pod rządami dawnych (tj. poprzednio obowiązujących) norm, a początek stosowania ustawy określony jest pod względem czasowym na moment wcześniejszy, niż początek obowiązywania ustawy (wyr. TK z 10 października 2001 r., sygn. K. 28/01, OTK ZU 2001, Nr 7, poz. 212). Natomiast odstępstwo od zasady nieretroaktywności jest dopuszczalne, gdy jest to konieczne dla realizacji wartości konstytucyjnej, która jest ważniejsza od wartości chronionej zakazem retroakcji (wyr. TK z 31 stycznia 2001 r., sygn. P 4/99, OTK ZU nr 1/2001, poz. 5). Działanie ustawodawcy niezgodne z zasadą *lex retro non agit* nie narusza art. 2 Konstytucji również wtedy, gdy wprowadzone przepisy polepszają sytuację prawną niektórych adresatów danej normy prawnej i zarazem nie pogarszają sytuacji prawnej pozostałych jej adresatów (wyr. TK z 25 września 2000 r., sygn. K 26/99, OTK ZU nr 6/2000, poz. 186).

Nowelizacja rozszerza katalog przesłanek odmowy przyznania użytkowania wieczystego. Przesłanki te stanowią normy prawa materialnego, kształtujące uprawnienia i obowiązki jej adresatów. Projekt zakłada ingerencję w sytuację prawną jednostek z mocą wsteczną. Co więcej, modyfikację tą należy ocenić jako niekorzystną dla byłych właścicieli nieruchomości objętych Dekretem i ich następców prawnych. Nie zachodzą przy tym żadne przesłanki, jakie pozwalałyby na stwierdzenie wyjątku od zakazu retroakcji. W szczególności wartość chroniona, tj. utrzymanie własności nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa i jednostek samorządu terytorialnego, nie może zostać uznana za ważniejszą od wartości chronionej zakazem retroakcji, tj. zaufania obywatela do stanowionego przez państwo prawa oraz ekspektatywy nabycia prawa użytkowania wieczystego. Dlatego też należy stwierdzić, że Nowelizacja w tym zakresie

¹ J. Malanowski, Komentarz do art. 10 KPA [w:] R. Hauser, M. Wierzbowski, *Kodeks postępowania administracyjnego*.

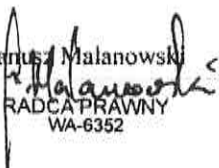
² *ibidem*;

może stanowić naruszenie art. 2 Konstytucji.

III. Podsumowanie

Reasumując powyższe uwagi, skutki Nowelizacji należy ocenić – z zastrzeżeniem wskazanych powyżej nielicznych pozytywnych zmian – jako niekorzystne dla byłych właścicieli nieruchomości objętych działaniem Dekretu Bieruta.

Proponowane brzmienie Projektu budzi także istotne zastrzeżenia natury konstytucyjnej, w szczególności może naruszać regulacje dotyczące ochrony prawa własności oraz zasady demokratycznego państwa prawnego. Z powyższych względów budzi także wątpliwości z punktu widzenia zasady zaufania obywatela do państwa oraz stanowionego przez nie prawa, jak również zasady niedziałania prawa wstecz oraz zasady ochrony praw słusznie nabytych. W ocenie autora opinii istnieje istotne ryzyko zakwestionowania części projektowanych w Nowelizacji przepisów przez Trybunał Konstytucyjny.

Janusz Malanowski

RADCA PRAWNY
WA-6352

* Autor opinii jest radcą prawnym, wykładowcą w Instytucie Nauk Prawno Administracyjnych na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, autorem i współautorem szeregu publikacji naukowych z dziedziny nauk prawnych oraz byłym ekspertem ds. legislacji w Biurze Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu RP.